

Zamyšlení nad problematikou korupce v policejní práci

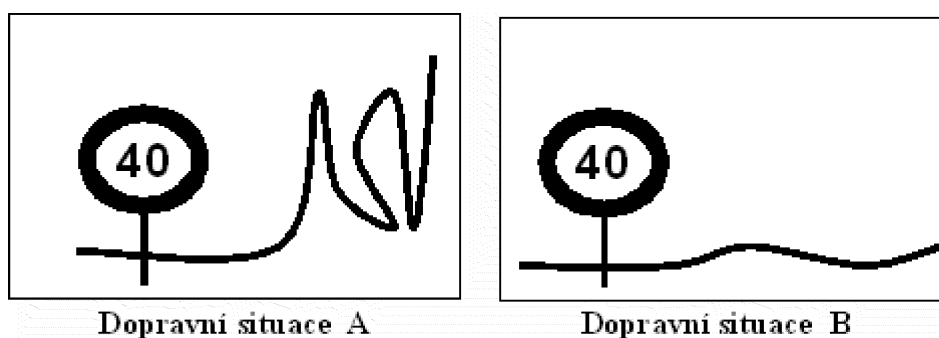
Mgr. Jeroným Klimeš 1998

Poznámka: Tento článek vznikl jako pomocný materiál ke vzdělávání učitelů psychologie na policejních školách. Možná, že i pro vás bude zajímavý.

Když jsem před několika týdny byl na semináři u druhého pohotovostního pluku Bavorské policie snažil jsem se využít pověstné německé pohostinnosti a získat nějaké užitečné materiály k tématu korupce v policejní praxi. Odpovědí mi byl nechápavý pohled a odpověď. “To mi tu neučíme. Pokud se nějaká korupce vyskytne, tak na to je zákon ... atd.” Odpověděl jsem, že my takových zákonů máme taky celou řadu ale přesto nám korupce kvete. Opětovné pokrčení ramen mi bylo odpovědí. Bohužel od svých západních sousedů se asi nedozvíme, co dělat s korupcí.

Tento příklad však může velice vhodně ilustrovat jeden axiom sociální etiky, který je povytce není příliš znám a často bývá i špatně pochopen. Praví: **Mravní vyspělost společnosti je tím větší, čím menší mravní úsilí vyžaduje od jedince v běžných denních rozhodnutích.** (Skoblík 1996)

V tomto axiomu je zařezující slůvko “menší”. Povrchní moralizování by spíše čekalo slovo “větší” - čím větší úsilí, tím větší vyspělost. Omyl! Slovo “menší” je zcela na místě. Ukažme si to na příkladu korupce. Německý systém je tak vyspělý, že pokušení brát úplatky je minimální - jinými slovy, nevyplatí se to. Běžný německý policista narozdíl od českého nemusí vynakládat enormní mravní úsilí, aby nevezal úplatek. Německý sociální systém chrání policistu jak represivně, tak preventivně, proto jej můžeme podle výše zmíněného axiomu označit za mravně vyspělejší.

Obrázek 1 - Ilustrace axiomu mravní vyspělosti společnosti na dopravním značení

Legenda: V dopravní situaci A dodržení předepsané rychlosti od řidiče nevyžaduje žádné mravní úsilí, protože předepsaná rychlost je rozumná a na místě. Na proti tomu situace B vyžaduje od řidiče mimořádnou dávku mravního úsilí, aby na přehledném úseku silnice jel 40 km/h. Situace B tedy povovídá o malé míře vyspělosti dopravního systému v dané oblasti.

Tato úvodní myšlenka nám ilustruje, kde je zakopán pes. Hlavní práce nás čeká především ve zdokonalování systému. Jednou snad dosáhneme kvalit našich sousedů. Dnešní metodické zaměstnání však směřuje především ke zvyšování mravní síly jednotlivých policistů, tak by i přes nedokonalý systém našli v sobě víc mravní síly k odmítnutí pokušení.

Pár poznámek ke zlepšování systému

Je několik bodů, kde silně zaostáváme za našimi západními sousedy:

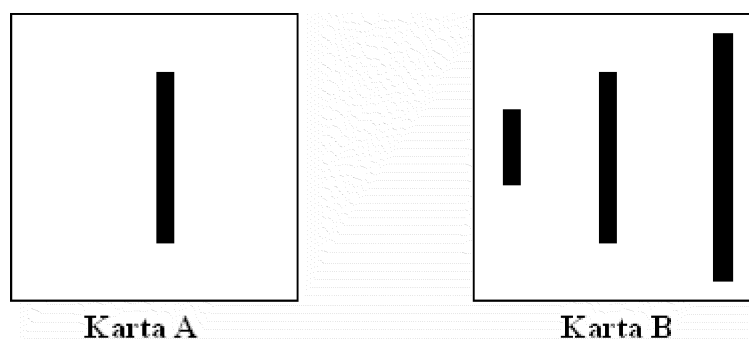
- 1) Je to především **vzdělávání policistů**. Našich 9 měsíců je ve srovnání s německými 36 prosmích. Při tom je to otázka administrativního rozhodnutí ministerstva.
- 2) **Selekce uchazečů** na místo policistů. Úroveň studentů je na policejních školách velmi nerovnoměrná. Mělo by být pravidlem raději méně a kvalitních než více nekvalitních.
- 3) **Platební ohodnocení studijních výsledků**. Finanční motivace studentů je nulová.
- 4) **Platební ohodnocení práce policistů**.
- 5) **Sociální status policisty v očích veřejnosti**. Populistické chování například televize Nova, která neopomene kdykoli poukázat a zveličt chyby na straně policie, je pro nás jen zrcadlem toho, jak velký má policista sociální status v očích veřejnosti. Je úkolem nás všech a především vedení policie, aby sociální status policisty rostl.

Jak zlepšovat odolnost jednotlivých policistů vůči korupci

Na odolnosti vůči korupci se podílí mnoho vlivů. Při dobré znalosti těchto působících mechanismů můžeme najít účinná a cílená opatření, která mohou zvýšit odolnost policistů vůči korupci. Několik z těchto faktorů si můžeme vyjmenovat.

Schopnost odolání sociálnímu tlaku

Jedná se o jev zvaný konformita, který proslavil psychologa Solomona Ashe. Na následujícím obrázku jsou dvě karty. Kdyby vám někdo tvrdil, že úsečka na kartě A je stejně dlouhá jako první úsečka na kartě B, tak jej budete považovat za blázná, nicméně je pravděpodobné, že v Solomonových experimentech by 74 % z vás bylo ochotno tento nesmysl připustit alespoň jednou a 32 % z vás by jej připustilo pokaždé, a to bez použití jakéhokoliv násilí.

Obrázek 2 - Použité karty v Solomovnových experimentech

Jistě se ptáte, jak je to možné. Popis experimentu nalezneme v populárně-naučné knize Záhady experimentální psychologie od Denise D. Cumminsově, kterou vydalo nakladatelství Portál v roce 1998:

“Přicházíte v daný čas do určené místnosti a nacházíte v ní mnoho lidí sedících kolem jednoho stolu. Naštěstí je tam stále několik volných míst a tak usedáte. Experimentátor oznamuje, že pokus brzy

začne, avšak zatímco čekáte, až se dostaví ostatní, budete požádáni, abyste učinili několik jednoduchých vjemových odhadů. Experimentátor vám pak předvede dvojici karet. Na první kartě (**kartě A**) je zobrazena svislá čára, dlouhá asi osm centimetrů. Na **kartě B** nalézáte tři čáry od délce přibližně tři, osm a třináct centimetrů. Máte nahlas zvolat, která z čar na druhé kartě je podle vás stejně dlouhá jako čára na kartě první. Každý z přítomných má uvést svůj odhad tím způsobem, že ho jeden po druhém zavolá. Tento postup se bude opakovat přibližně pro tucet karetních dvojic.

Vypadá to jako jednoduchý úkol, jelikož je naprosto zřejmé, že stejně dlouhá jako čára na kartě A je na kartě B druhá čára. A tak vás velmi překvapí, když první přítomný v reakci na zmíněný karetní pár zvolá: "První". Překvapí vás ještě víc, když další přítomný souhlasí. Nyní je řada na vás. Co uděláte?"

Výsledek již známe. Konformní jednání leží někde mezi 32 - 74 % selhávajících osob. Možná si řeknete, že odhadování čáry je banální záležitost, kde o nic nejde, ale ve zmíněné knize můžete najít další příklady a modifikace experimentů konformního chování a zároveň i pokusy týkající se poslušnosti a přesouvání odpovědnosti na druhé, zpravidla na vedení.

I zde experimentální psychologie ukázala, že 65 % lidí je schopno zabít nevinného člověka opět bez použití jakéhokoliv fyzického donucení a jen na základě poslušnosti vůči autoritě. Dokonce ne autoritě, na které závisí jejich osud, ale na pouhém "panu profesorovi", kterého neznají. Tyto experimenty vedl profesor Milgram v Ivy League University a jsou rovněž popsány ve zmíněné knize, na kterou tedy tímto odkazují.

Aplikujme si stejnou situaci na případ korupce. V situacích, kde o "nic" nejde, kde jde jen o to odolat sociálnímu tlaku kolegů či civilistů vůči korupci, bude pravděpodobně jednou nebo vícekrát selhávat jedna až dvě třetiny policistů. Přenášení odpovědnosti za vzeří úplatku se velmi lehce přenáší na staršího, zkušenějšího z hlídky ve přibližně stejně velkém procentu lidí.

Toto neuvěřitelně velké procento je možno snížit jen pouhou přítomností nonkonformních, tj. v případě korupce charakterních lidí. Stačila přítomnost jediného člověka, který mluvil pravdu, a procento konformních lidí okamžitě kleslo na 6 %. Není třeba zdůrazňovat, že tímto nonkonformním - neúplatným policistou by měl být především vedoucí. Proto korupce na vedoucích místech by se tedy měla trestat dvojnásob.

Modelové situace cíleně zaměřené na uvědomění a odolávání sociálnímu tlaku se dají lehce vymyslet právě podle příkladu Solomonovo experimentů.

Mechanismus kognitivní disonance

Představme si policistu, který je přesvědčen o škodlivosti korupce, ale přesto se stane, že v nějaké situaci úplatek vezme, byť pod mírným tlakem okolností. Objeví se výčitky svědomí, které policista může řešit dvojím způsobem - Buď změní své chování nebo přesvědčení, tzn. buď přestane brát úplatky, nebo obhájí si sám před sebou své neetické chování. Na čem závisí to, co náš policista nakonec udělá? Kdy změní názory a kdy změní chování? Kdo nám odpoví tuto otázku? Opět experimentální psychologie zkoumala okolnosti a zákonitosti v rámci teorie, která se nazývá kognitivní disonance a která pochází od L. Festingera. Tato teorie praví, že pokud v člověku působí dvě protichůdné kognice (zde tedy přesvědčení stojí vůči chování), tak vytvářejí napětí. Jedinec pak má tendenci toto napětí redukovat změnou jedné kognice.

Zjistilo se, že pokud je úplatek velký, takže člověk má pocit, že "tak" velký úplatek obhajuje jeho přijetí, pak nedochází ke změně postojů vůči korupci. Jinými slovy, člověk který vezme velký úplatek, má možná sice malé výčitky svědomí, ale jeho postoj ke korupci se neněni - dál ji považuje za špatnou. Zjistilo se však, že pokud je úplatek tak malý, že neospravedlňuje jeho přijetí, výčitky svědomí jsou

proto mnohonásobně silnější, a dochází k tomu, že člověk, aby si sám před sebou zachoval tvář změnil své názory na korupci a začne své jednání obhajovat řadou psychologických obran. Například racionalizací: “Úplatky berou všichni.” nebo externalizací viny” “Platy policistů jsou malé, za to může vláda.” nebo odčítáním: “Já na druhé straně dělám věci navíc, které jiní kolegové nedělají.” atd.

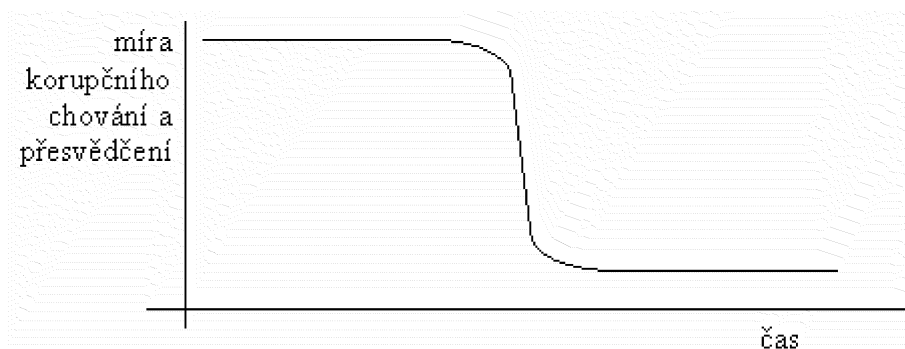
Tento mechanismus působí i naopak. Když policista s malým platem odmítne malý úplatek, který nestál za to. Nemá to vliv na jeho postoje vůči korupci. Nicméně pokud odmítne velice lákavý úplatek, jehož lákavost by jistě “omluvila” jeho přijetí, pak si musí své odmítnutí sám před sebou, před manželkou, kolegou nějak obhájit. Časem tedy dojde k odmítnutí korupce a k posílení jeho antikorupčního přesvědčení. Shrnutí v tabulce:

	Malý úplatek	Velký úplatek
Přijetí úplatku	vznik pozitivních postojů ke korupci	beze změny postojů
Odmítnutí úplatku	beze změny postojů	vznik negativních postojů ke korupci

Tabulka 1 - Změny postojů vůči korupci vzhledem k výši úplatku a jeho přijetí/odmítnutí

Vidíme, že mechanismus kognitivní disonance má tendenci lidi polarizovat do protikladných skupin. Tento jev vypovídá o několika faktech:

- 1) Jestliže mezi běžnými českými policisty panují prokorupční nálady, svědčí to o tom, že běžní policisté berou úplatky, které “za to nestojí”, tj. úplatky o velikosti ne 100000,-, ale běžné 100 - 500 korunové částky.
- 2) Pokud dojde ke změně obecného postoje policistů vůči korupci, nedojde tak postupně, plynule, ale spíše skokem.

Obrázek 2 - Předpokládaný vývoj korupčních postojů v čase

- 3) Dá se předpokládat, že střední míra represivního tlaku na policisty by měla v čase vést ke zmíněné skokové změně postojů. Příliš mírné tresty (dnešní stav) a příliš silné tresty (přání radikálů) nevedou ke změně postojů.

Otázkou je, jak stanovit onu střední míru represivního tlaku na policisty. To je otázkou sociologického a psychologického výzkumu, ale předběžně můžeme říci, že důležitá je hranice mezi úplatkem, který už “stojí za to riskovat postih” a úplatkem, jehož přijetí je čiré bláznovství. Tato hranice dnes leží zřejmě někde mezi 50 - 100 Kč. Tuto hranici by bylo třeba zvýšit a to zřejmě nad hranici běžných pokut. Tato hranice tedy by měla být někde kolem 5 000 Kč. V následujících odstavcích si řekneme pár slov, o tom, co posouvá tuto hranici směrem nahoru.

Vědomí vlastní hodnoty, hrdost aneb ego-vztažná motivace

Když porovnáme různá zaměstnání či lépe řečeno povolání. Najedeme taková, kde jejich členové jsou málo finančně ohodnoceni, ale mají vysoký sociální status a jsou na svoji profesi náležitě hrdí. Sem patří všechny sociálně zaměřené obory: Lékaři, psychologové, filosofové, učitelé atd. Studenti těchto oborů dlouho a intenzivně studují a po skončení školy nejsou nic. Paradoxně však jsou ochotni dělat si atestace či praxe za menší plat, než který mají studenti policejních škol. Mají tedy mnohem větší odolnost vůči komerčním lákadlům.

Otázka, která se nabízí: Proč policisté, kteří jsou stejně jako lékaři a psychologové činní v sociální oblasti nemají tuto profesní hrdost? Uvědomme si, že existuje žitý rozpor mezi sociální atraktivitou policejní práce, kterou odráží velká popularita krimi a detektivních příběhů u diváků, a zároveň opovržením vůči těmto zaměstnáním v praxi. To je důkaz špatně fungujícího systému.

Policie si musí tuto atraktivitu svého zaměstnání vydobýt. Má na to základní předpoklady. Cestou k tomu je obtížný člověka vstup do stavovského kolégia. Uvědomme si, že všechny ty imatrikulace a promoce v Karolínu, stavovské plesy či jiné okázalosti, mají jeden a jediný účel dát člověku pocit hrdosti, vyjímčnosti a jedinečnosti. Nic z toho policie nedělá.

Studenti nedostávají při studiu na UK buď žádnou finanční podporu nebo jen mizivou v podobě prospěchových stipendií. Policie je naopak přesvědčená, že své studenty získá finančními odměnami. Opak je pravdou. Výsledek je zřejmý na první pohled na psychologii se každý rok hlásí okolo 1200 - 1600 studentů a na policejní školy...?

Neexistuje přímá úměra mezi velikostí platu a zaujetím povoláním. Spíše naopak. Čím větší plat či jiné výhody, tím menší loajalita vůči podniku: "Príslušníci leteckých jednotek Air Corps, kteří byli v průměru při povyšování nejvíce zvýhodněni, byli také k politice povyšování nejvíce kritičtí." (Kunczik Michael: Základy masové komunikace. Karolinum, Praha 1995, str. 43, tam i příslušné vysvětlující teorie)

Lékaři mají strach, že přijdou o svou lékařskou licenci, ale policistovi, který bere úplatek, je to jedno. Rozdíl není, jak vidíme, ve výši platu, ale v míře hrdosti na své povolání. Stav policisty by pro studenty i policisty v praxi měl představovat cílovou či referenční skupinou.

Vědomí vlastní neohroženosti aneb ohnisko ovládnutí

Policista, který odmítá úplatek je v situaci, kdy by se měl cítit jaksi navrch. Měl by mít pocit osobní neohroženosti, pocit, že má situaci, svůj život ve svých rukou. Tento pocit označuje v psychologii sousloví ohnisko ovládnutí (locus of control).

Tento pocit osobního bezpečí má několik rovin:

- existenciální
- materiální
- pracovní
- sociální (kamarádi)

Téměř každý psycholog či lékař má dostatečnou inteligenci, schopnosti a znalosti k tomu, aby si našel zaměstnání, kde si vydělá dvoj- až trojnásobně více, než ve své profesi. Jestliže tedy setrvává ve své profesi je to z přesvědčení, ne kvůli penězům. Proto jsou také v mnohem větší míře než policisté odolní úplatkům, protože je to v principu proti smyslu zaměstnání, které si zvolili. Podobně ani pro policisty by nemělo být jejich povolání jedině povolání, kde si vydělají nejvíc peněz, ale povolání, kde si sice vydělají méně peněz než jinde, ale povolání, které chtějí dělat. Právě vědomí této neohroženosti a vlastní volby pro své povolání zvyšuje podstatně odolnost policisty v úči nabízenému úplatku. To je to, co se podařilo uskutečnit v Německém systému.

By-stander effect, nebo-li vliv okolostojících

Na udržování a šíření korupčního jednání se podílí řada druhotných mechanismů, jejichž důležitost je závislá na okolnostech. Jedním z těchto podpůrných mechanismů je i by-stander effect čili vliv okolostojících. Tento mechanismus se dá popsat slovy: Čím více lidí, tím menší pomoci se dostane člověku v tísni. Jedná se opět o specifický způsob odmítání odpovědnosti. V praxi to asi ten následek, že sice všichni mají oznamovací povinnost, ale snad právě proto, nikdo pozorované korupční jednání neoznámí.

Reakce na selhání

Pro psychologa je téma korupce nevděčná práce, protože se jedná o primárně etickou problematiku a psychologické kontexty se jen nelehce nacházejí. Jednou z nejtěžších eticko-psychologických otázek je problematika lidí, kteří už jednou nebo vícekrát selhali, u kterých je tedy zbořeno osobní tabu - ochranný val vůči úplatkům. Přísloví "začátky jsou těžké" platí i zde. Nejtěžší je odmítnout úplatek pro toho, kdo je už zvyklý úplatky brát.

Zde se opět nabízí řada psychologických metod ke zvládnutí tohoto problému. Zmiňme jen ty nejdůležitější.

a) Cílevědomé udržování kognitivní disonance

Řekli jsme si, že kognitivní disonance zjednodušeně praví, že pokud v jedinci stojí jeho přesvědčení proti jeho chování, má sklon tento jedinec změnit buď své jednání nebo své přesvědčení. Změna přesvědčení je sice zdánlivě nejjednodušší, ale vede k znehodnocení vlastního sebehodnocení. Změna chování je sice "energeticky" náročnější, ale osobnostní zisk je právě v oblasti sebepojetí - profesionální hrdosti.

Kognitivní disonance coby zdroj napětí je něco primárně nepříjemného, proto člověk má tendenci kognitivní disonance různými způsoby odstraňovat, například pomocí různých psychologických obran - popření, racionalizace, přesunutí atd. V případě, že člověk selhává chronicky, je však dobré, aby si trvale a cílevědomě udržoval v sobě kognitivní disonanci čili jinými slovy pocit viny a odolal pokušení k deformování svého světového názoru a postojů ke korupci. Tato dlouhodobá disonance pak časem povede k tomu, že dojde ne ke změně postojů, ale ke změně chování. Je pochopitelné, že na udržování kognitivních disonancí je velice důležitý sociální tlak na příklad v podobě příkladu nadřízených.

b) Účinná lítost

Účinná resp. rozumová lítost je pojem zetiky. Jeho párovým termínem je neúčinná popř. citová lítost, kterou si můžeme ukázat na chování alkoholiků. Alkoholik, když přijde večer domů opilý, tak svého jednání "lituje". Nosí ženě dárky, udobňuje se ap., ale na jeho jednání to nemá žádný vliv. Příští den jde zase do hospody. Účinná lítost nevyžaduje masivní účast citů či tzv. hryzní svědomí, protože je to více méně racionální zhodnocení situace, které vede k rozhodnutí ke změně života. Například vedoucí oddělení, který je díky svému korupčnímu selhání manipulován nějakou mafii. Může mít výčitky svědomí (citová lítost), ale to nemá žádný vliv na jeho další úplatnost či povolnost vůči nátlakové skupině. Tento člověk se však může časem rozhodnout, že dá výpověď, aby již ukončil to období, kdy je ponižován a ovládán zločineckými kruhy. Tento druh rozhodnutí, kdy dotyčný vedoucí oddělení jedná částečně na svůj úkor, aby odstranil následky svého pochybení, se označuje za účinnou lítost.

c) kontrola stimulu

Kontrola stimulu je související pojem z behaviorální terapie, který by v případě korupčního jednání

policisty, představoval změnu prostředí, přesunutí na jiné pracoviště ap.

Závěr

Existuje řada dalších jevů, které by bylo možno v souvislosti s korupcí policií zmínit, jedná se především o manipulace, vydráždění ap. ale to jsou tak široká témata, jejichž probrání zdaleka přesahuje rozsah tohoto zamyšlení. Cílem této úvahy bylo naznačit pár oblastí sociální a kognitivní psychologie, která by nám mohla zřetelněji naznačit cesty, jak bojovat s živelnou i organizovanou korupcí v policii.